

Діагностика сучасної практики виховання мовленнєвого етикету в молодших школярів у сім'ї

Виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку як передумови активного входження у культурний соціум, встановлення різнорівневих, позитивно спрямованих взаємин з оточенням є провідною функцією сім'ї, школи і суспільства в цілому, тобто того соціального середовища, яке активно впливає на розвиток мовленнєвих здібностей, ціннісних орієнтацій молодших школярів у процесі комунікації.

Аспекти сімейного виховання мовленнєвого етикету в дітей розглянули О.Бобир, С.Богдан, Н.Бугай, Л.Васильєва-Гангнус, Л.Уманська, О.Савченко, І.Синиця, В.Шеломенцев та ін.

Успішність і результативність виховання цієї мовленнєвоетикетної якості дітей молодшого шкільного віку, на думку дослідників, залежить від урахування вікових і особистісних рис, базових потреб дітей цього періоду розвитку, рівня володіння суб'єктами виховання педагогічною і загальною культурою, навичками мовленнєвої комунікації, а також від чітко визначеної, взаємопов'язаної роботи всіх виховних інститутів.

З метою вивчення й аналізу сучасної практики виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку в умовах сім'ї, рівня педагогічної підготовки батьків до виховання цієї особистісної якості дітей, було проведено констатувальний експеримент, у якому взяло участь 248 батьків.

Для досягнення поставленої мети, розв'язання завдань, окреслених у методі дослідження, застосовувалися такі психолого-педагогічні методи, як спостереження, бесіди, анкетування, моделювання проблемних ситуацій, доцільність використання яких зазначена у діагностичній програмі.

Анкетування ставило за мету з'ясувати думку батьків про те, які якості (із запропонованих) варто насамперед виховувати у дітей; чи має істотну значущість у родинному колі процес виховання ввічливого мовлення молодшого школяра; які риси притаманні дитині, що володіє нормами і правилами мовленнєвого етикету. Цей етап дослідження передбачав також визначити рівень розуміння батьками значення функціонування мовленнєвих етикетних формул у спілкуванні; з'ясувати методи і засоби, якими вони користуються у сво-

ій практиці виховання мовленнєвого етикету в дітей в умовах сім'ї.

Аналіз відповідей батьків на запитання: "Які з перелічених якостей, на Вашу думку, варто насамперед виховувати в дітей у сім'ї?" дав підстави для висновку, що виховні впливи сучасних батьків у процесі формування особистості дітей молодшого шкільного віку спрямовані передусім на виховання у них трудових якостей (працьовитості - 129 батьків / 52%); морально-етичних якостей (чесність, порядність і відвертість - 117 батьків / 47,2%); соціально-психологічних якостей (незалежність, самостійність, впевненість у собі - 105 батьків / 42,3%). Нижчі щаблі в ієрархії особистісних якостей, які безпосередньо прищеплюються і виховуються у дітей в умовах сім'ї, займають, на жаль, такі важливі якості, як звички здорового способу життя (103 батьків / 41,5%); духовність і моральність (92 батьків / 37,1%); уміння ввічливо спілкуватися (91 батьків / 36,7%); національно-патріотичне виховання (любов до Батьківщини - 49 батьків / 19,8%, обізнаність з національними звичаями і традиціями - 48 батьків / 19,4%) тощо. На думку 7 батьків (2,8%), тільки виховання в сукупності зазначених рис у дитини молодшого шкільного віку може забезпечити її різнобічний і гармонійний розвиток.

Низький відсоток вибору батьками серед зазначених якостей уміння ввічливо спілкуватися - 36,7% свідчить про недостатню увагу батьків до вироблення у дітей молодшого шкільного віку звички виконувати правила мовленнєвого етикету під час спілкування, культури поведінки в цілому. Це ще раз переконує у нагальній потребі розробити напрями діяльності батьків у вихованні дитячої особистості, здатної спілкуватися з іншими людьми на мовленнєво-культурних засадах.

З-поміж рис, притаманних дитині молодшого шкільного віку, яка володіє нормами і правилами мовленнєвого етикету, більшість батьків (179 осіб / 72,2%) назвали ввічливість (чемність, привітність, вихованість, уважність, тактовність, повага, толерантність, доброзичливість); (17 осіб / 6,8%) акцентувало увагу на мовному аспекті (знання мови, не вживання ненормативної лексики) поняття "мовленнєвий етикет"; (21 особа / 8,5%) помилково вважають, що такі риси дитини, як впевненість у собі, слухняність, любов до Батьківщини і тварин, акуратність зовнішнього вигляду, свідчать, що молодший школяр володіє основами мовленнєвого етикету, а (31 особа / 12,5%) взагалі не відповіли на це запитання.

Таким чином, здобуті результати свідчать про нечітке, фрагментарне розуміння батьками сутності поняття "мовленнєвий етикет дітей молодшого шкільного віку" (а подекуди і повне нерозуміння), оскільки вони вичленову-

ють окремі його аспекти, а не розглядають їх у сукупності, як невід'ємні складові поняття.

На запитання: "Якого значення Ви надаєте функціонуванню мовленнєвих етикетних формул у спілкуванні?" 202 батьків (81,5%) відповіли, що це невід'ємна складова спілкування як у сім'ї, так і поза нею; 39 батьків (15,7%) вважають, що це тільки обов'язковий мовленнєвий атрибут спілкування на роботі, у школі; 7 батьків (2,8%) не надають особливого значення функціонуванню мовленнєвих етикетних формул у спілкуванні.

Таким чином, можна зробити висновок, що більшість батьків усвідомлюють і розуміють значущість функціонування мовленнєвих етикетних формул в усіх сферах життя; незначний відсоток батьків (39 осіб / 15,7%) , так би мовити, ввічливі "на показ", оскільки вживають етикетні фрази і лексеми диференційовано, вважаючи, що у сімейному спілкуванні вони не є обов'язковими; деяким батькам притаманна своєрідна емоційна індиферентність сприймання й усвідомлення значущості етикетних мовленнєвих знань і вмінь у щоденному спілкуванні.

Сімейне виховання дитини молодшого шкільного віку відбувається за допомогою різних методів і засобів. За визначенням М.Стельмаховича, сімейне виховання - це "способи, за допомогою яких здійснюється цілеспрямований педагогічний вплив батьків на свідомість і поведінку дітей, на збагачення їх життєвим досвідом" [2, с. 31].

Отже, для того, щоб молодші школярі були ввічливими у спілкуванні з будь-якими співрозмовниками, 68 батьків (27,4%) особистим прикладом демонструють зразкову мовленнєву поведінку; 56 батьків (22,5%) надають перевагу виховним бесідам; 13 батьків (5,3%) ефективним методом вважають читання разом з дитиною спеціальної навчально-практичної літератури, художніх творів, перегляд мульти- і кінофільмів з наступним аналізом мовленнєвої поведінки героїв; роз'ясненнями і настановами ввічливу поведінку під час спілкування виховують 10 батьків (4%); 7 батьків (2,8%) на конкретних і уявних життєвих прикладах займаються з дітьми вправлінням у мовленнєвій етикетній поведінці; 5 батьків (2%) вважають, що під час спілкування дитини з будь-яким комунікантом потрібно постійно контролювати її стиль спілкування; 5 батьків (2%) корегують і збагачують лексичний запас слів ввічливості дитини молодшого шкільного віку; однозначні відповіді "вчу" і "навчаю" дали 25 батьків (10,1%); 22 батьків (8,8%) у цілому не розуміють сутності понять "виховні методи і засоби"; 37 батьків (15%) взагалі не відповіли на це запитання.

Таким чином, здобуті результати засвідчують необхідність актуалізації педагогічної просвіти батьків з окресленої проблеми.

З метою здобуття об'єктивних даних про способи, за допомогою яких здійснюється процес виховання мовленнєвої етики у молодших школярів, батькам було запропоновано 3 проблемні ситуації та можливі варіанти їхніх дій у кожній з них.

Результати свідчать, що у ситуації, коли батьки разом з дитиною стануть свідками ненормативної мовленнєвої поведінки дорослої людини, 164 (66,1%) з них відверто скажуть дитині, що обурені цим вчинком, проте, можливо, у цієї людини були якісь причини висловитися саме так, тому ми не можемо засуджувати її. Отже, батьки засуджують і водночас виправдовують антиетикетні висловлювання дорослої людини, таким чином дозволяють дитині зробити висновок, що коли вони чимось роздратовані, не в настрої, погано почуваються, то можуть дозволити собі порушити норми і правила мовленнєвого етикету. Намагатимуться відвернути увагу дитини 75 (30,3%) батьків; не нададуть цьому значення 4 (1,6%) батьків - поводячись таким чином, батьки недооцінюють антивиховний вплив негативних прикладів ненормативної мовленнєвої поведінки на формування у дитини відповідного стилю поведінки і спілкування. У таких випадках, на нашу думку, діти молодшого шкільного віку інтуїтивно потребують від батьків певних оцінних коментарів щодо можливих причин уживання дорослою людиною антиетикетних вербальних і невербальних засобів мовлення, які дитина усвідомила як "мовленнєві табу", оскільки вони можуть перейти до активного мовленнєвого вжитку дитини. Тільки 5 (2%) батьків скажуть дитині, що обурені таким вчинком і додадуть, що це реальний життєвий приклад невихованості, що за будь-яких обставин так не можна поводитися під час спілкування.

В аналогічній щодо попередньої ситуації батьки, випадково почувши, як товариш чи подруга їхньої дитини під час розмови вжив (вжила) образливі прізвиська, ущипливі зауваження, нецензурні вирази, 223 (89,9%) батьків скажуть, що таким чином він (вона) хоче самоствердитися, але це - ознака невихованості. Більшість батьків (89,9%) захочуть, щоб їхня дитина сама зрозуміла, як це огидно і допомогла зрозуміти це своєму товаришеві. Така розбіжність у показниках (66,1% і 89,9%) у двох зазначених виховних ситуаціях дозволяє зробити висновок про диференціальну реакцію батьків на порушення мовленнєвих етикетних норм і правил різновіковими комунікантами, що негативно впливає на формування об'єктивного сприйняття молодшими школярами соціальної значущості мовленнєвих етикетних форм як важливого ре-

гулятора процесу спілкування. У цій проблемній ситуації 15 (6%) батьків обрали метод зіставлення (протиставлення), своєрідного запобігання перед дитиною: "Твій друг (твоя подруга) - поганий (-а), а ти в мене чемна дитина, ти ж не будеш так робити?". Такий варіант дій батьків, безсумнівно, допомагає тій чи іншій дитині зробити висновок про ненормативність мовленнєвої поведінки свого друга (своєї подруги), а для допитливої дитини залишає відкритим питання: "чому?". У цій ситуації потрібно також взяти до уваги і те, якщо молодший школяр не усвідомлює на особистісному рівні, чому так не можна робити, або "порушник" настанов мовленнєвого етикету є найкращим його товаришем чи подругою, користується авторитетом у шкільному колективі - він у такому разі виступає прикладом мовленнєвої поведінки для нього. Незначна кількість батьків 10 (4,1%) застосує такий поширений метод сімейного впливу, як заборона: "Не смій з ним (нею) знатися. І щоб я від тебе нічого подібного не чула!" На нашу думку, така категорична заборона має обов'язково поєднуватися з переконаннями, щоб дитина усвідомила її причини та необхідність, зрозуміла наслідки її невиконання.

У ситуації, коли батькам зауважили, що їхня дитина нечемна, 187 (75,4%) батьків з'ясують причину такого прояву неввічливості. З'ясування причин порушення норм і правил мовленнєвого етикету, а потім пояснення їх значущості є найбільш доступним методом сімейного виховання, за допомогою якого дитині розкривають норми спілкувальної поведінки, взаємостосунків між людьми тощо. Нагримують на дітей 57 батьків (23%), оскільки не раз робили їм зауваження про те, що потрібно бути чемними з усіма. За допомогою такого вербального покарання батьки демонструють молодшим школярам своє засудження вчинків або мотивів їхньої поведінки, проте його застосування вимагає від дорослого педагогічного такту й обережності, з'ясування причин такої поведінки, оскільки діти лише в окремих випадках свідомо й навмисно порушують усталені правила мовленнєвого етикету. Як правило, така ненормативна поведінка чи поодинокі її порушення зумовлені недостатністю знань про норми співжиття у соціумі, частковою сформованістю моральних уявлень, відсутністю життєвого досвіду, психічними розладами, особистісними причинами, а інколи спровоковані самими батьками. Щодо останнього чинника, що мотивує неввічливу мовленнєву поведінку дітей, 4 (1,6%) батьків схвалюють такі прояви неввічливої поведінки дітей стосовно інших людей, бо самі з тих чи інших причин бувають нечемними або псевдочемними з оточуючими (я сама "крізь зуби" вітаюсь із нею).

Аналіз і узагальнення відповідей батьків на запитання анкети, діагностичні

бесіди з ними, цілеспрямовані спостереження свідчать про різний виховний потенціал батьків. Здобуті результати дають нам підстави визначити 4 рівні педагогічної підготовки батьків до виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку: високий, достатній, фрагментарно нестабільний, низький.

Високий рівень (63 / 25,4%): батьки, які відповідально, серйозно ставляться до виховання мовленнєвого етикету як показника культури спілкування дитини; з педагогічною майстерністю застосовують методи і прийоми виховання, головним з яких є особистий приклад етикетної мовленнєвої поведінки, виховні бесіди; у спілкуванні з дитиною і між собою дотримуються норм культури української мови, правил мовленнєвого етикету. Представники цього рівня активно взаємодіють з учителями у вирішенні актуальних питань навчання і виховання дітей молодшого шкільного віку.

Середній рівень (75 / 30,3%): батьки обізнані з моральними нормами спілкування, розуміють суспільну й особистісну важливість оволодіння дітьми правилами мовленнєвого етикету. Застосовують для цього різноманітні форми та методи, що ґрунтуються на засадах взаєморозуміння, такту. Водночас у таких сім'ях батьки, як правило, ідеалізують мовленнєву поведінку дитини, неадекватно реагують на зауваження вчителів щодо порушень їхніми дітьми норм і правил мовленнєвого етикету, або навпаки, різко засуджують прояви антиетикету у мовленні, дають настанови і посилюють контроль за спілкувальною поведінкою дитини.

Фрагментарно нестабільний (86 / 34,6%): батьки нечітко розуміють важливість і необхідність виховання мовленнєвого етикету. Проте через незнання або недооцінку закономірностей процесу виховання цієї особистісної якості педагогічні дії батьків стихійні, безсистемні, непослідовні. У сімейному спілкуванні переважає авторитарний стиль, система "овленнєвих табу", однак на практиці, залежно від своїх звичок, рис характеру, настрою, батьки не завжди дотримуються норм і правил ввічливості, культури мовлення в цілому. Вони, як правило, поверхово ставляться до вимог і рекомендацій школи, зазвичай намагаються скористатися порадами педагога, але через кілька днів забувають про них.

Низький рівень (24 / 9,7%): батьки не усвідомлюють необхідності виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку як універсального способу соціальної регуляції, вважаючи, що у сімейному спілкуванні немає необхідності дотримуватися правил ввічливості. Для таких сімей, як правило, характерним є незадовільний стан виховання дитини в цілому - вияв байдужості або агресії. Батьки не володіють необхідним мінімумом культури мов-

лення, педагогічних знань про методи і засоби виховання мовленнєвого етикету, тому їхніми основними методами є: власні неетикетні приклади комунікабельної поведінки, грубі покарання, заборони. У таких сім'ях наявний дефіцит міжособистісної комунікації; під час спілкування з дитиною і між собою в її присутності одні батьки епізодично дотримуються норм і правил мовленнєвого етикету, інші - неввічливі і нетактовні. Такі батьки, зазвичай, перекладають на школу відповідальність за процес і результати виховання; взаємодія з учителем має форму односторонніх вимог, претензій.

Таке дослідження виховного потенціалу батьків в окресленій педагогічній площині дало можливість з'ясувати відповідність між педагогічною підготовкою батьків до виховання в дітей молодшого шкільного віку мовленнєвого етикету і рівнем вихованості в них цього особистісного утворення. Порівняльний аналіз засвідчив розбіжність між впливом сімейного виховання і реальним станом сформованості етикетних мовленнєвих знань, умінь і навичок у дітей молодшого шкільного віку.

На основі здобутих емпіричних даних про стан сучасної практики виховання мовленнєвого етикету в дітей молодшого шкільного віку в умовах сім'ї можна зробити висновок, що більшість батьків обізнані з основними нормами і правилами мовленнєвого етикету, у своїх сім'ях сповідують певні моральні ідеали, які вони не тільки прагнуть передати своїм дітям, а й застосовують для цього різні форми та методи, проте, як правило, не мають відповідних знань та умінь, які б дозволили ці методи застосовувати у сімейній практиці виховання, потребують методичних рекомендацій і розробки напрямів діяльності у продуктивному вирішенні цієї важливої соціально-педагогічної проблеми.

Література:

1. *Образцов П.И.* Методы и методология психолого-педагогического исследования. - СПб.: Питер, 2004.
2. *Стельмахович М.Г.* Родинна педагогіка. - К., 1997.